

II.

Obecność literatury polskiej w Ameryce Północnej i Anglii¹

Na początku parę danych o materiałach, na których oparłem ten rozdział. W załączonej obszernej bibliografii (rozdz. III), zebranej tutaj po raz pierwszy, umieściłem, z małymi wyjątkami, książki pisarzy polskich przetłumaczone z języka polskiego na język angielski. Chociaż moim pierwotnym zamiarem było zarejestrowanie przekładów dokonanych tylko w Stanach Zjednoczonych i Kanadzie, w trakcie pracy zdecydowałem jednak, by katalogować także książki wydane w Anglii i w Polsce. W wielu bowiem wypadkach angielskie przekłady ukazywały się jednocześnie zarówno w północnoamerykańskich, jak i europejskich wydawnictwach. Nie było też zawsze jasne, z jakiego kraju wywodzą się tłumacze, którzy dokonali przekładów niektórych pozycji. W efekcie włączenie do bibliografii europejskich przekładów dało pełniejszy obraz literatury polskiej od wieku szesnastego do chwili obecnej w angielskim kręgu językowym.

Ogólne spojrzenie na dane: w bibliografii znalazło się 799 książek oraz 105 antologii. W kategorii gatunków literackich proza reprezentowana jest przez około 510 tytułów, poezja przez 256, dramat przez 87. Klasyfikacja pozostałych tytułów jest trudna do określenia, szczególnie w przypadku antologii.

¹ W rozdziale tym piszę o książkowych wydaniach przekładów z literatury polskiej na angielski. Nie umieściłem bowiem w bibliografii drobnych tłumaczeń ogłoszonych w monografiach, periodykach lub ostatnio w internecie. Nie mogłem też spisać książkowych opinii uczonych, recenzentów i krytyków literackich, które w zasadniczy sposób przyczyniają się do kreowania wizerunków pisarzy, a w rezultacie do przedstawienia aktywnego uczestnictwa literatury polskiej w anglosaskiej przestrzeni kulturowej.

Aby przeanalizować, z jakiej epoki pochodzą powyższe teksty, dokonałem podziału na następujące okresy literackie: średniowiecze, renesans, barok, oświecenie, romantyzm, realizm i Młoda Polska, dwudziestolecie i okres wojny oraz ogólnie literatura współczesna. Najwięcej przekładów książek, bo aż 415 (prawie 50%) dokonano z literatury współczesnej (1950–2010), natomiast z pozostałych okresów literackich odnotowuje łącznie 421 pozycji. Wśród nich 170 tytułów pochodzi z okresu dwudziestolecia i wojny, 128 z realizmu i Młodej Polski, 84 z romantyzmu, 26 z renesansu, 11 z oświecenia, 9 z baroku i 3 książki ze średniowiecza. Dane te wskazują wyraźnie, że im tekst pochodzi z wcześniejszego okresu literackiego, tym mniejszym zainteresowaniem cieszy się wśród tłumaczy i wydawców. Jedynym wyjątkiem jest tutaj renesans, z tego okresu przetłumaczono więcej książek niż z oświecenia i baroku.

Jak kształtowała się obecność literatury polskiej w Anglii, a następnie w Ameryce? Pierwsze tłumaczenie na język angielski ukazało się w Londynie w 1560 roku. Był to fragment historii Marcina Kromera *O pochodzeniu i czynach Polaków* (ogłoszone po łacinie w 1555 roku, 5 wydań, tłumaczenie na niemiecki w 1562 i polski w 1611), pod tytułem *A Notable Example of Gods Vengeance vppon Murdering a King*. Drugą książką polskiego pisarza, która ukazała się w czterech angielskich wydaniach (1598, 1607, 1660 i 1733), było dzieło Wawrzyńca Goślickiego *De optimo senatore*, dedykowane Zygmuntowi Augustowi i przedstawiające sztukę rządzenia, rolę senatu oraz wizerunek wzorowego męża stanu.

Tłumaczenia łacińskich tekstów Kromera i Goślickiego, czołowych przedstawicieli renesansowej historiografii i myśli ustawodawczej, odegrały ważną rolę w rozwoju teorii politycznej. Pierwszy i drugi zmieniony przekład *De optimo senatore* Goślickiego² zostały natychmiast skonfiskowane w elżbietańskiej Anglii, ale dzieło było cytowane w politycznych broszurach i stało się na tyle popularne, że przypuszcza się, iż znał je również Szekspir³.

Znacznie większą sławą w Europie cieszyły się liryki i traktaty poetyckie Macieja Sarbiewskiego, nowołacińskiego poety doby baroku. Utwory tego „Horacjusza Sarmackiego”, a przede wszystkim jego ody, epody i epigramaty pt. *Lyricorum libri IV*, ogłoszone w Antwerpii w 1634 roku,

² *De optimo senatore* zostało przetłumaczone na język polski 432 lata po ukazaniu się łacińskiego tekstu w Wenecji (*O senatorze doskonałym: księgi dwie*, oprac. M. Korolko, przekł. T. Bienkowski, Kraków, Arcana, 2000) i 402 lata po przekładzie angielskim.

³ W. Chwalewik, *Polska w „Hamlecie”*, Wrocław, Ossolineum, 1956, 107–111.

doczekały się ponad 30 edycji w XVII i XVIII wieku. Jego utwory, wydawane w oryginale oraz w licznych tłumaczeniach i parafrazach, były szczególnie dobrze znane w Anglii i ich głębokiemu wpływowi podlegało wielu poetów, na przykład Henry Vaughan, Abraham Cowley, Isaac Watts, Richard Lovelace, Robert Burns i Samuel Coleridge⁴.

Na następne tłumaczenia trzeba było poczekać aż do XIX wieku. Czwartym angielskim przekładem był esej Jędrzeja Śniadeckiego *On the Literary and Scientific Labor of Copernicus, the Father of Modern Astronomy* (*O literackich i naukowych osiągnięciach Kopernika*), który ukazał się w r. 1823 w Dublinie. W 1828 ukazała się w Londynie pierwsza antologia literatury polskiej pod tytułem *Wybór poezji polskiej. Specimens of the Polish Poets*, poświęcona pisarzom od renesansu do oświecenia. Jej redaktorem i tłumaczem był John Bowring, słynny poliglota, któremu pomagał Krystian Lach Szyrma, profesor Uniwersytetu Warszawskiego, pułkownik w powstaniu listopadowym i tłumacz Adama Mickiewicza, Ewy Felińskiej i Michała Czajkowskiego. W antologii znalazły się przekłady, m.in. Jana Kochanowskiego, Szymona Szymonowica, Macieja Sarbiewskiego, Ignacego Krasickiego i Juliana Ursyna Niemcewicza. Dwie książki Niemcewicza ukazały się w Londynie (1830) i w Edynburgu (1844).

W latach 1833–1885 ukazują się sześć przekładów dzieł Adama Mickiewicza na angielski (cztery z nich to tłumaczenia *Konrada Wallenroda*). W r. 1836 wychodzi w Londynie *Maria* Antoniego Malczewskiego, w 1855 *Kirdżali* Michała Czajkowskiego, a w 1875 w Filadelfii *Nie-Boska komedia* Zygmunta Krasieńskiego, pierwszy książkowy przekład z literatury polskiej w Ameryce. Trzy następne książki to przekłady historycznych powieści Józefa I. Kraszewskiego, które ukazały się w Nowym Jorku w latach 1889, 1890 i 1891. Mimo tłumaczeń pojedynczych wierszy oraz artykułów o Mickiewiczu w Anglii, jego twórczość nie wzbudziła żywego oddźwięku wśród angielskich krytyków i czytelników⁵.

⁴ Wnikliwe omówienie twórczości Sarbiewskiego i jego wpływu na poezję angielską można znaleźć w książce: K. Fordoński, P. Urbański, red., *Casimir Britannicus. English Translations, Paraphrases, and Emulations of Maciej Kazimierz Sarbiewski*, London, Modern Humanities Research Association, 2008.

⁵ Szczegółową bibliografię tłumaczeń twórczości Adama Mickiewicza w Anglii i Ameryce przedstawia M.M. Coleman w: *Adam Mickiewicz in English*, Cambridge Springs, PA, Alliance College, 1954. Na ten temat pisał W.J. Rose w: W. Lednicki, *Adam Mickiewicz in World Literature; A Symposium*, Berkeley, University of California Press, 1956.

Inaczej natomiast przedstawia się recepcja tłumaczeń powieści i nowel Henryka Sienkiewicza w Ameryce i Anglii⁶. W latach 1890–1900 następuje prawdziwy wysyp przekładów jego twórczości, bowiem na rynkach po obu stronach Atlantyku pojawia się około 45 tytułów. W ciągu osiemnastu miesięcy od ukazania się *Quo vadis* w przekładzie Jeremiasza Curtina (Boston: Little, Brown and Company, 1896) sprzedano 600 tysięcy egzemplarzy powieści, a książka znalazła się na liście bestsellerów. Ten sukces wydawniczy spowodował olbrzymi wzrost zainteresowania innymi książkami Sienkiewicza. Nie mniej niż 34 amerykańskich wydawców i 44 tłumaczy walczyło w różnych okresach o pokaźne zyski, rzucając na rynek nowe przekłady. Przeszło 60 wydań *Quo vadis* ukazało się w Stanach Zjednoczonych, do roku 1915 sprzedano półtora miliona egzemplarzy powieści, a sama firma Little, Brown and Company opublikowała kilka wydań, od luksusowego za dwanaście dolarów do taniego za dwadzieścia pięć centów.

Na fali tej niezwyklej popularności prasa codzienna podawała gorliwie biograficzne wiadomości o pisarzu, jego metodach pracy i działalności politycznej. W amerykańskich gazetach i literackich periodykach ukazywały się dziesiątki recenzji i esejów, w których omawiano szczegółowo artystyczne walory powieści i nowel autora *Trylogii*. Niektórzy krytycy porównywali Sienkiewicza do najwybitniejszych pisarzy epoki, takich jak Scott, Dumas, Flaubert, Zola i Tolstoj, a jeden z nich, Stanley E. Johnson, zaliczył go do grona „uniwersalnych geniuszy”, takich jak Szekspir, Milton, Emerson, Homer, Wergiliusz, Dante, Andersen, Molière i Cynceron⁷.

Dramaturgiczne wersje powieści były wystawiane na scenach teatralnych, filmowane, a później nagrywane na kasety oraz wyświetlane w telewizji. Już wkrótce po wydaniu książki *Quo vadis* zostało sfilmowane

⁶ O popularności dzieł Henryka Sienkiewicza w Stanach Zjednoczonych, a szczególnie o odbiorze *Quo vadis*, pisałem w książce *W pogoni za Sienkiewiczem. Z odnalezionych dzienników Almy Curtin*, Warszawa, Constans, 1994 oraz ostatnio w artykułach: *Henryk Sienkiewicz*, w: T.S. Bitonti, red., *Dictionary of Literary Biography*, t. 332; *Nobel Prize Winners in Literature, Part, 4*, Detroit, Thomson Gale, 2007, 234–246 oraz *Odbiór Sienkiewiczowskiego „Quo vadis” w Stanach Zjednoczonych*, w: A. Kochańczyk, A. Niewiadomski, B. Wróblewski, red., *Słowa i metody. Księga dedykowana profesorowi Jerzemu Świąchowi*, Lublin, Wydawnictwo UMCS, 2009, 369–377.

⁷ M. Giergielewicz, *Henryk Sienkiewicz's American Resonance*, Rome, Institutum Historicum Polonicum, 1966, 321–322 oraz *The Editions of „Quo Vadis?” in America*, „The Polish Review”, XII, 4, 1967, 90–93. Także: G.E. Patyk, *The American reception of the works of Henryk Sienkiewicz, 1890–1916*, M.A. thesis, Wayne State University, 1974.

i było przedstawiane w Londynie, Nowym Jorku, a potem dwadzieścia dwa kina objazdowe pokazywały film na terenie Stanów Zjednoczonych i Kanady. Film ten odniósł nie tylko wielki sukces finansowy, ale także przyczynił się do rozwoju amerykańskiej kinematografii oraz kina jako popularnej formy sztuki. A już hollywoodzka „superkolosalna” wersja *Quo vadis* z 1951 roku, której światowe przychody szacowano na dwadzieścia pięć milionów dolarów, natchnęła producentów do nakręcenia serii historycznych epepei filmowych.

Twórczość Henryka Sienkiewicza przykuła uwagę amerykańskiej i światowej publiczności. Żaden polski autor do chwili obecnej nie odniósł takiego sukcesu wydawniczego na rynku amerykańskim. Co więcej, echa popularności książek Sienkiewicza, szczególnie *Quo vadis* i *Trylogii* rozbrzmiewają po dzień dzisiejszy. W roku 1991, sto lat po ukazaniu się pierwszego przekładu na angielski pióra Jeremiasza Curtina, *Trylogia* ukazała się raz jeszcze, tym razem w adaptacji Wiesława Kuniczaka, i po raz kolejny znalazła wielu czytelników⁸.

Pierwszy okres tłumaczeń zamykają dwie powieści Elizy Orzeszkowej (1898 i 1899) oraz po jednej Stanisława Przybyszewskiego, Marii Rodziewiczówny i Tomasza Teodora Jeża. W sumie od 1560 do 1900 roku ukazało się 69 pozycji po angielsku, co stanowi ponad 8% wszystkich tłumaczeń.

W drugim okresie, arbitralnie ustalonym od 1901 do 1945 roku, prym wiedzie w dalszym ciągu Henryk Sienkiewicz (19 tytułów), a po nim Władysław Reymont, drugi polski noblista (11 tytułów). Następne miejsce zajmuje Ferdynand Ossendowski, autor 10 popularnych książek.

W okresie tym tłumacze angloamerykańscy skupili uwagę na twórczości klasyków romantyzmu. Ukazują się przekłady Adama Mickiewicza i Juliusza Słowackiego (po 6) oraz Zygmunta Krasińskiego (3), Aleksandra Fredry i Józefa I. Kraszewskiego (po 2). Po raz pierwszy w kręgu zainteresowań amerykańskich tłumaczy pojawiają się poezje Jana Kochanowskiego (3) oraz najwybitniejszych pisarzy okresu pozytywizmu: Elizy Orzeszkowej i Bolesława Prusa (po 4) i Marii Konopnickiej (2). Ostatnią grupę tworzą pisarze młodopolscy: Stanisław Przybyszewski

⁸ Bill Piszek z Copernicus Society of America, wydawca *Trylogii*, poinformował mnie 7 grudnia 2010 r., że sprzedano dotychczas 18000 egzemplarzy *Trylogii*, po 6000 egzemplarzy każdego tomu.

(3), Stanisław Wyspiański i Stefan Żeromski (po 2), a po nich w dwudziestoleciu i okresie wojny Zofia Kossak-Szczucka (5), Ksawery Pruszyński, Aleksander Janta-Połczyński i Arkady Fiedler (po 3) oraz Zofia Nałkowska, Maria Kuncewiczowa, Janusz Meissner i Melchior Wańkowicz (po 2). W sumie od 1901 do 1945 roku ukazały się 124 książki polskich autorów oraz 13 antologii. Stanowi to 16% wszystkich przekładów. Pozostałe przekłady, około 633, czyli 76%, ukazały się w druku pomiędzy 1946 a 2010 rokiem. Widać z tego wyraźnie, że gros przekładów na język angielski dokonane zostało w ostatnim sześćdziesięcioleciu.

Okres ten wiąże się z rozwojem polonistyki w Ameryce Północnej⁹. Na amerykańskich, kanadyjskich i angielskich uniwersytetach przybywa polonistów, rośnie ilość uczelni z zajęciami z języka polskiego (106 w Stanach i 9 w Kanadzie w 2006 roku) oraz tłumaczy. Znaczenie polonistyki amerykańskiej wzrasta także dzięki obecności polskich poetów, prozaików i dramaturgów. Rośnie też ranga polskiej literatury, dzięki osiągnięciom wybitnych twórców okresu przedwojennego, wojennego i doby obecnej. Podnosi się również rola Polski na arenie międzynarodowej, od przeszło 20 lat już wolnego kraju.

I tak w powojennym przedziale czasowym można dokonać generalnego podziału między tłumaczeniami autorów nieżyjących w chwili zakończenia wojny i tych, nazwijmy ich współczesnymi, których twórczość przypadła głównie po 1945 roku. W pierwszej kategorii, wśród autorów, którzy mają co najmniej trzy angielskie książki na swoim koncie, przewodzi Adam Mickiewicz (18 pozycji), a potem Cyprian Norwid (15), Stanisław Ignacy Witkiewicz (12), Bruno Schulz (11), Juliusz Słowacki (10), Ferdynand Ossendowski (10), Henryk Sienkiewicz (8), Jan Kochanowski, Mikołaj Kopernik i Bolesław Prus (po 7), Janusz Korczak i Stanisław Wyspiański (po 5), Aleksander Fredro i Jan Potocki (po 4) oraz Krzysztof K. Baczyński, Maria Konopnicka i Stefan Żeromski (po 3). W sumie w tej kategorii znalazły się 132 pozycje.

Wśród najczęściej tłumaczonych autorów współczesnych, z co najmniej trzema tytułami, na pierwszym miejscu znalazł się Czesław Miłosz z 26 książkami, przed Tadeuszem Różewiczem (20), Stanisławem Lemem (18), Zbigniewem Herbertem (17) i Sławomirem Mrożkiem (14). Po nich uplasowali się Witold Gombrowicz (12), Wisława Szymborska

⁹ P. rozdz. I i II.

(11), Adam Zagajewski (9), Karol Wojtyła (8), Kazimierz Brandys i Ryszard Kapuściński (po 7), Jerzy Andrzejewski, Arkady Fiedler, Janusz Głowacki, Paweł Huelle, Tadeusz Konwicki, Ewa Lipska i Leopold Tyrmand (po 6), Leszek Czuchajowski, Andrzej Stasiuk, Andrzej Szczypiorski i Aleksander Wat (po 5), Tadeusz Borowski, Jan Dobraczyński, Henryk Grynberg, Gustaw Herling-Grudziński, Marek Hłasko, Zofia Kossak-Szczucka, Maria Kuncewiczowa, Józef Mackiewicz, Anna Świrszczyńska, Stefan Themerson i Magdalena Tulli (po 4) oraz Stanisław Barańczak, Czesław Bednarczyk, Ida Fink, Konstanty I. Gałczyński, Stefan Grabiński, Jerzy Harasymowicz, Julia Hartwig, Ireneusz Iredyński, Hanna Krall, Jerzy Pilch, Adolf Rudnicki, Bolesław Taborski i Julian Tuwim (po 3). Ogólna liczba tłumaczeń w tej kategorii wynosi 287 tytułów. Dochodzi do tego wiele antologii.

W sumie 180 polskich pisarzy, poetów i dramaturgów (w tym 30 kobiet) znalazło tłumaczy i wydawców. W rankingu autorów tłumaczonych najczęściej na angielski prym wiedzie Henryk Sienkiewicz z 64 książkami. Następnie:

2. Adam Mickiewicz 30
3. Czesław Miłosz 26
4. Tadeusz Różewicz 20
5. Stanisław Lem 18
6. Zbigniew Herbert 17
7. Cyprian Norwid 16
7. Juliusz Słowacki 16
8. Sławomir Mrożek 14
9. Witold Gombrowicz 12
9. Stanisław Ignacy Witkiewicz 12
10. Bolesław Prus 11
10. Władysław Reymont 11
10. Bruno Schulz 11
10. Wisława Szymborska 11
11. Jan Kochanowski 10
11. Ferdynand Ossendowski 10
12. Zofia Kossak-Szczucka 9
12. Adam Zagajewski 9
13. Eliza Orzeszkowa 8
13. Karol Wojtyła 8

Powyższe zestawienia potwierdzają wcześniejsze dane o stanie przekładów na język angielski. W okresie od 1946 do 2010 r. ukazało się najwięcej przekładów z literatury polskiej, a wśród tych tłumaczeń najczęstsze były książki pisarzy współczesnych. Można więc uznać, że ogólny obraz polskiej literatury lat powojennych w Ameryce Północnej i Anglii przedstawia się zadowalająco. Dzięki wieloletnim wysiłkom licznej grupy pisarzy i naukowców, książki polskich autorów docierają stosunkowo szybko do bibliotek i czytelników w krajach anglojęzycznych. Doniosłą rolę w tym procesie odgrywają tłumacze, którzy zdobyli fachowe przygotowanie w uniwersyteckich programach poświęconych praktyce i teorii translatologii. Rozpoczęła się dyskusja nad koniecznością stworzenia krajowego kanonu rekomendacyjnego dla potrzeb tłumaczy¹⁰, powstało też kilka antologii w języku angielskim, które taki kanon już postulują. Znaczną pomoc w rozpowszechnianiu polskiej literatury za granicą okazują ostatnio krajowe instytucje i wydawnictwa, np. Instytut Książki i Wydawnictwo Literackie w Krakowie.

Gorzej jest natomiast z tłumaczeniami dzieł z wcześniejszych epok. Aby przedstawić pełniejszy obraz rodzimej kultury, konieczne jest dokonanie przekładów przede wszystkim z literatury średniowiecznej i renesansowej. Byłyby to tłumaczenia kronik Galla Anonima, Wincentego Kadłubka i innych dziejopisarzy, religijnej poezji i legend, a także świeckiej poezji. Brakuje odpowiednich przekładów Mikołaja Reja, Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Łukasza Górnickiego i Wawrzyńca Goślickiego, a także *Fraszek* i *Pieśni* Jana Kochanowskiego. Słabo reprezentowana jest poezja barokowa, szczególnie takich pisarzy jak Maciej Sarbiewski, Szymon Starowolski, Jan Andrzej Morsztyn, Wacław Potocki, Adam Naruszewicz, oraz oświecenia, na przykład Stanisław Staszic, Hugo Kołłątaj, Ignacy Krasicki oraz Franciszek Karpiński i Franciszek Kniaźnin. Wśród romantyków na większą uwagę zasługuje Juliusz Słowacki, a w XX wieku twórczość Marii Konopnickiej, Stanisława Wyspiańskiego, Jana Kasprowicza, Leopolda Staffa, Kazimierza Wierzyńskiego i Gustawa Herlinga-Grudzińskiego. Na wznowienia i nowe przekłady zasługują także Józef I. Kraszewski, Eliza Orzeszkowa i Władysław Reymont.

¹⁰ P. Wilczek, *Kanon literatury polskiej w nauczaniu polonistycznym za granicą* i A. Karcz, *Literatura polska po angielsku. Problem kanonu lektur w nauczaniu cudzoziemców*, w: P. Garncarek, P. Kajak, A. Zieniewicz, red., *Kanon kultury w nauczaniu języka polskiego jako obcego*, Warszawa, Polonicum, 2010, 89–96, 105–108.